CUMHURİYET → 23 İkinci kanun/Ocak 1941, s. 3

Bir hatıra - Bir felsefe

Bergson ve Ziya Gökalp

Bizim memlekete ilk defa Bergsonu Ziya tanıttı – Fakat o; hiçbir zaman hiçbir filozof için basit bir nâkil olmadı

Yazan:
Ali Canib Yöntem

Bergson'un ölümü münasebetile genç muharrirlerimizden birisi Cumhuriyette, Bergsondan bizim memleketimizde ilk bahsedenin merhum Ziya Gökalp olduğunu yazdı ve bunu Ziyanın bir arkadaşının neşrettiği hatıra kabilinden bir yazısına istinad ettirdi. Bergson'dan ilk bahsedenin Ziya olduğunu bir yazımda ben bahsetmiştim sanırım. Memleketimizin fikir hayatına şiddetle taallûku sebebile Cumhuriyetin münevver okuyucularına bu hususta biraz izahat vermek istiyorum:

Ziya Gökalp, 1910 da Selânikte geldiği zaman -ki çok genç olmasına rağmen olgun ve dolgun bir irfan hamulesi taşıdığını görmüştük-, Fransız filozoflarından Alfred Fouillée'nin kendisini bu kadar niçin alâkadar ettiğini soranlara, (o bu asrın en mütebahhir filozfudur.) cevabını verirdi. İdealiste, optimiste bir mütefekkir, bir iman adamı olan Ziya, kendi kafasının bu hususiyetini gıdalandıracak filozofları okur, pessimiste, diabolique fikir neşreden mütefekkirlerden nefret eder, etrafındakileri de bu adamların telkinlerinden tahzir ederdi. İşte «Les idées - forces: Kuvvet fikirler» sahibi Fouillée'ye fazla ehemmiyet vermesi bu karakterinden dolayıdır. Bu münasebetle burada bir vak'ayı kaydedeyim:

Ziya Gökalp, Selânikte gelince benim oturmakta olduğum Yahlar semtinde kendisine ev tutmuştuk. İşlerimiz bitince akşam üzerleri yaz ise Beyaz Kule bahçesinde ,kış ise Olimpos - Palasta buluşuyorduk. Bir akşamüstü Ziya görünmedi. Merak ettim, evine gittim. Baktım, hasta yatıyor. Ertesi günü tekrar ziyaretine gittim Hakikaten hasta ve halsizdi. O aralık Merkezi Umumi azasından doktor Nazım geldi, «geçmiş olsun!» dedi. Ziya yatakta gene felsefeden ve idéeforce'lardan bahsettiği Doktor Nazım: «Herşey senin idée-force'larınla halledilemez.» dedi. Ziya güldü, fakat ciddî bir tavırla cevab verdi «Her şey halledilir. Bu memlekete ilim ve felsefe terbiyesi lâzım İlim ve felsefe terbiyesi olunca herşey en iyi şekillerde halledilir.» dedi. Mahdud fikirli ve ameli bir adam olan doktor Nazım ısrar etti: «Haydi idée-force'la şu yataktan kalk da sokağa çık bakalım» diye güldü. Ziya, birdenbire yataktan fırladı. (Ziyada o tombul ve zâhiren lapa gibi görünen vücudünden umulmıyan bir çeviklik vardı. Bunu birkaç kere görmüş, hayret etmiştim.) «Dur mur» diyinciye kadar içeri gitti, giyindi ve her üçümüz birlikte sokağa çıktık. Ben şaşmıştım. Hastalığından eser kalmamıştı. Oturduk, yemek yedik, konuştuk. Doktor Nazım birden ayrıldı. Akşam oldu, başka arkadaşlarla buluştuk, tekrar yedik, içtik...

Ziya Gökalp nasıl Bergsoniste olmuştu Şimdi onu anlatayım. Sonradan Hukuk fakültesinde profesörlük eden Veli, o zaman Pariste talebeydi. Tatil münasebetile Selânikte geldi. Ziya, o, ben, Ömer Seyfeddin Olimpos - Palasta oturuyorduk. Ziya bermutad, Fouillée'den bahis açtı. Veli tenkit etti, «Fouillée na imza olarak Celâl Sâkıb deyiverdim. Ziya bu yazısında Rıza Tevfiği muhtelif felsefe sistemlerinde araştırıyor, fakat hiç birine malletmiyordu. Ve bu işi gayet alaylı bir üslûbla idare ediyordu. İşte bu makalenin bir yerinde «Rıza Tevfik muayyeniyetçi: deterministe olabilir mi» diyen Ziya şu satırları yazmıştı:

«Mizacını tetkik etmediğiniz için bu suale de belki «evet!» cevabını veriyorsunuz. O kadar acele etmeyiniz, sabırlı olunuz. Çünkü Rıza Tevfik Bey, buna da bir hudud çizmiştir.

«Bu asrın en büyük filozoflarından biri olan Bergson, muayyeniyeti, cemad âlemi için pek doğru buluyor. Hatta aklın cemadlara verdiği mantıkiyet, muayyeniyet, hendesiyet, mihanikiyet gibi hasiseleri, ve bunlara müteferri bütün sıfatları Kant'ın iddia ettiği gibi «nisbî» değil, tamamile «mutlak» sayıyor. Çünkü Bergson'a göre «akıl», hayatın ve onun zübdesi olan vicdanın camid ve sulp madde üzerinde imaller icra etmesinden, ve bundan aletler, silâhlar, binalar, makineler, hulâsa her türlü eşya imal etmesinden husule gelmiştir. Arz üzerinde aklın zuhuru «kesik taşlar devri» ne nispet olunmuyor mu? Hayat muhite intıbak için iki vasıtaya maliktir. Ya «selika : instinct» vasıtasile kendi bünyesinden yeni uzuvlar yapar, yahud «zihin : İntelligence» vasıtasile haricdeki sulp maddelerden yeni aletler imal eder. Bu yeni uzuvlar, yeni aletlerdir ki hayat, muhitin yeni icablarına mukabele eder. Bu halde «akıl», sınai imallerden doğmuş, sulp ve camid maddenin bütün hassasiyetile şekillenmiştir. Hiç şüphe yoktur ki maddeden doğan bir meleke, maddenin bütün kanunlarını, sebebiyetlerini, muayyeniyetlerini bilecektir; hem de mutlak bir ilimle bilecektir. «Akıl», sulp ve camid madde üzerinde yapılan imallerden doğduğu içindir ki aklın tedvin ettiği ilk ilim, «sulp cisimlerin şekillerini ve bu şekillerin kanunlarını gösteren» hendese olmuştur. Cemad âleminde muayyeniyetçi olan Bergson, hayat ve ruh âlemine girince büsbütün değişiyor. Diyor ki: «Maddeler bir takım kütlelerdir, bu kütleler kısımlardan mürekkebdir. Bu kısımlr ayrılır, sonra gene birleşir, bu teşettüt ve temasükten maddede hiçbir tahavvül husule gelmez; çünkü madde «kemiyet» ten ibarettir. Madde, yani «kemiyet» üzerinde «müddet» in hiçbir tesiri olamaz. Kütleler senelerce aynı vaziyeti muhafaza edebilirler. Halbuki uzviyetler böyle değildir. «Müddet», uzviyetler üzerinde müessir bir kuvvettir. Uzviyetler, müddetin tesirile daima yaratıcı bir tekâmül halindedirler. Uzviyet, kısımlara ayrılmaz. Uzviyetin ahengine dokundunuz mu, ya tamamiyetini muhafaza için çalışır, mücadele eder, yahud büsbütün muzmahil olur, cemadiyete inkılâb eder. «Kesret» iki türlüdür, birisi «telâhuki kesret» ki munfasılların mecmuudur. Kütleler bu nevi- man» dediğimiz ve ezelden ebede müm ted bir rişte sure - tinde tasavvur ettiğimiz şey «imtidad» yani «feza» nın başka bir şekilde tasavvur edilmesinden ibarettir.

Müessir bir keyfiyet olan «müddet» ise hakiki bir mevcuddur. Halbuki tesirsiz ve âtıl tasavvur olunan zaman, imtidadın bir başka safhasıdır. İmtidad maddenin, müddet ruhun nesnidir. Vicdanımızın hadslerini, ruhumuzun «hâcis» duygularını kelimelerle düşündüğümüz zaman bunları maddileştiririz. O zaman bunlarda maddeci bir muayyeniyet kabul ederiz ki bu kat'iyyen batıldır. Çünkü akıl, mantık, lisan ruhun madde, kemiyet, feza âlemlerindeki faaliyetinden doğmuştur. Bunlar hayat ve ruh âleminde mümeyyiz olamaz. Vicdanda, ruhta, hatta hayatta hürriyet ve muhayyeriyet vardır. Hürriyet, ruhun tamamiyet ve külliyetle faal olmasıdır. Muayyeniyet «pişbinlik» i istilzam eder. Hayat ve ruh, yaratıcı bir tekâmüldür.

«Ruhî ve hayatî hâdiseleri akıl anlayamaz. Ruh ve hayat «ilim» e sığmaz. Bunlar metafizik veya felsefeye aiddir ki ancak hayattaki «selika : İnstinct», «sympathie: Muhassise» yolile derunî bir ba'se mazhar edilerek onlardan istilham edilmek ve ruhî ve hayatî «intuitions: Hadsler» bir mümeyyize vasıtasile isti'mak olunmak suretile keşif ve istiknah olunur. Akıl, bu «zevk» ve «hâl» melekelerine ancak muavin olabilir. Yoksa müstakil bir mümeyyiz ve hâkim olamaz.»

Ziya, bundan sonra, sırasile saydığı felsefe sistem ve mesleklerinde yapığı gibi sözü Rıza Tevfiğe intikal ettirerek şu alaylı satırları yazıyor:

«Rıza Tevfik, Bergson'a bir cihetten muhalif ,bir cihetten muvafıktır. Muhaliftir: Çünkü maddiyeti, hendesiyyeti, fezâiyyeti - kendi müstesna olmak şartile- bütün hayat ve ruh âlemine teşmil eder. Muvafıktır: Çünkü kendi hayat ve ruhunu bu fezâî mihanikiyetle bu hendesî mantıkiyyetten tenzih eyler. Kendisi hür, muhayyer ve mâveraidir. Fakat diğer insanlar umumiyetle münsâklardan, hayat ve ruh makinelerinden ibarettir. Hulâsa etmek lâzım gelirse: Yegâne filozofumuz, kendisinden maada bütün kâinat hakkında muayyeniyetçi, kendi hakkında muhayyeriyetçidir. Yani «teayyün âlemi» kâinat, «lâteayyün âlemi» nefsidir.»

***

Ziyanın bu ve bunu müteakıb yazıları memlekete Bergson'u tanıttı; fakat bu müstesna Fransız filozofunu en iyi anlayan ve anlatan gene Ziya idi. Çünkü Bergson'un «mystique» felsefesinin tâ içine nüfuz için Ziya pek mücehhezdi. Garb felsefesinden başka şark sofiyununun eserlerini ana kitablardan okumuştu. Muhyiddini Arabiyi -o genç yaşında- hayrete şayan bir nüfuz ve vukufla tanıyordu.

İstitrad olarak şunu da kaydedeyim. Ziya -sonradan da devam etmekle beraber- Bergsonla bir, bir buçuk sene kadar uğraştı, sonra birdenbire içtimaiyatçı Durkheim'e geçti, ve artık ölünciye kadar Durkheim'e sadık kaldı.

İZÜ – İSMAİL KARA TÜRKİYE'DE DİNİ HAYAT ARŞİVİ

işte «Les Idées ... ler» sahibi Fouillée'ye fazla ehemmiyet vermesi bu karakterinden dolayıdır. Bu münasebetle burada bir vak'ayı kaydedeyim:

Ziya Gökalp, Selâniğe gelince benim oturmakta olduğum Yahlar semtinde kendisine ev tutmuştuk. İşlerimiz bitince akşam üzerleri yaz ise Beyaz Kule bahçesinde, kış ise Olimpos - Palasta buluşuyorduk. Bir akşamüstü Ziya görünmedi. Merak ettim, evine gittim. Baktım, hasta yatıyor. Ertesi günü tekrar ziyaretine gittim Hakikaten hasta ve halsizdi. O aralık Merkezi Umumi azasından doktor Nazım geldi, «geçmiş olsun!» dedi. Ziya yatakta gene felsefeden ve idéeforce'lardan bahsetti: Doktor Nazım: «Herşey senin idée-force'larınla halledilemez.» dedi. Ziya güldü, fakat ciddi bir tavırla cevab verdi «Her şey halledilir. Bu memlekete ilim ve felsefe terbiyesi lâzım İlim ve felsefe terbiyesi olunca herşey en iyi şekillerde halledilir.» dedi. Mahdud fikirli ve ameli bir adam olan doktor Nazım ısrar etti: «Haydi idée-force'la şu yataktan kalk da sokağa çık bakalım» diye güldü. Ziya, birdenbire yataktan fırladı. (Ziyada o tombul ve zâhiren lapa gibi görünen vücudünden umulmıyan bir çeviklik vardı. Bunu birkaç kere görmüş, hayret etmiştim.) «Dur mur» diyinciye kadar içeri gitti, giyindi ve her üçümüz birlikte sokağa çıktık. Ben şaşmıştım. Hastalığından eser kalmamıştı. Oturduk, yemek yedik, konuştuk. Doktor Nazım bizden ayrıldı. Akşam oldu, başka arkadaşlarla buluştuk, tekrar yedik, içtik...

Ziya Gökalp nasıl Bergsoniste olmuştu Şimdi onu anlatayım. Sonradan Hukuk fakültesinde profesörlük eden Veli, o zaman Pariste talebeydi. Tatil münasebetile Selâniğe geldi. Ziya, o, ben, Ömer Seyfeddin Olimpos - Palasta oturuyorduk. Ziya bermutad, Fouillée'den bahis açtı. Veli tasdik etti, «Fouillée geniş malûmatlı bir mütefekkirdir» dedi ve minimini ellerini uğuşturarak ilâve etti «Ancak şimdi Fransada tefekkür âlemini kendisile en çok meşgul eden bir başka filozof var: Bergson» diye mırıldandı. Bergson, Ziyanın büsbütün meçhulü değildi. Fakat tamamile okumamıştı. İşte Velinin bu ikazı onu harekete getirdi. Bergson'un bütün eserlerini sipariş etti. Yavaş yavaş Fouillée ikinci plâna düştü. Birinci plâna Bergson geçti. Ziya gece gündüz Bergson'u okuyordu. Etrafına toplananlara her yerde, Cemiyet merkezinde, İttihad ve Terakki mektebinde, Beyaz Kule bahçesinde, Olimpos-Palasta ondan, onun «intuition» nazariyesinden bahsediyordu. Ziyanın, matbuat hayatında Bergson'dan ilk bahseden yazısı Genc Kalemlerin 15 inci sayısında çıktı. (14 şubat 1912). O tarihlerde doktor Rıza Tevfik (bir iki yıl evvel sade lisan taraftarlığı ettiğini unutmuş, bermutad biraz câli bir istihfaf tavriyle) Yeni Lisan cereyanının aleyhinde bulunanlara katılmıştı. Ziya, «felsefe ve mizah» kaydile «Rıza Tevfiğin felsefesi» unvanlı bir makale kaleme almış, bana getirdi. «Genc Kalemlerde neşredelim» dedi. O zaman Ziya kendi asıl adını kullanmıyordu. Buna sebeb tevazuu ve gösterişten uzak kalmak istemesiydi. Ben onun yazılarının başına hatırıma gelen müstear bir nam koyardım. İşte bu yazısı

mesinden, ve bundan aletler, silâhlar, binalar, makineler, hulâsa her türlü eşya imal etmesinden husule gelmiştir. Arz üzerinde aklın zuhuru «kesik taşlar devri» ne nispet olunuyor mu? Hayat muhite intıbak için iki vasıtaya maliktir. Ya «selika : instinct» vasıtasile kendi bünyesinden yeni uzuvlar yapar, yahud «zihin : İntelligence» vasıtasile haricdeki sulp maddelerden yeni aletler imal eder. Bu yeni uzuvlar, yeni aletlerdir ki hayat, muhitin yeni icablarına mukabele eder. Bu halde «akıl», sınaî imallerden doğmuş, sulp ve camid maddenin bütün hassasiyetile şekillenmiştir. Hiç şüphe yoktur ki maddeden doğan bir meleke, maddenin bütün kanunlarını, sebebiyetlerini, muayyeniyetlerini bilecektir; hem de mutlak bir ilimle bilecektir. «Akıl», sulp ve camid madde üzerinde yapılan imallerden doğduğu içindir ki aklın tedvin ettiği ilk ilim, «sulp cisimlerin şekillerini ve bu şekillerin kanunlarını gösteren» hendese olmuştur. Cemad âleminde muayyeniyetçi olan Bergson, hayat ve ruh âlemine girince büsbütün değişiyor. Diyor ki: «Maddeler bir takım kütlelerdir, bu kütleler kısımlardan mürekkebdir. Bu kısımlr ayrılır, sonra gene birleşir, bu teşettüt ve temasükten maddede hiçbir tahavvül husule gelmez; çünkü madde «kemiyet» ten ibarettir. Madde, yani «kemiyet» üzerinde «müddet» in hiçbir tesiri olamaz. Kütleler senelerce aynı vaziyeti muhafaza edebilirler. Halbuki uzviyetler böyle değildir. «Müddet», uzviyetler üzerinde müessir bir kuvvettir. Uzviyetler, müddetin tesirile daima yaratıcı bir tekâmül halindedirler. Uzviyet, kısımlara ayrılmaz. Uzviyetin ahengine dokundunuz mu, ya tamamiyetini muhafaza için çalışır, mücadele eder, yahud büsbütün muzmahil olur, cemadiyete inkılâb eder. «Kesret» iki türlüdür, birisi «telâhukî kesret» ki munfasılların mecmuudur. Kütleler bu nevidendir. Diğeri «zevebanî kesret» ki tefriki mümkün olmıyan ve tefrik edildiği dakikada mahiyetini kaybeden hâdiseler mecmuudur. İşte uzviyet bu ikinci kısma dahildir. «Vicdan» bir uzviyettir. Ruhî hâdiselerde «kemiyet» yoktur. Onlar baştan aşağı «keyfiyet» lerden ibarettir. Bu hâdiselerde «şiddet» namını verdiğimiz haller, «kemiyet» değil, birer yeni «keyfiyet» ten ibarettir. Üç gün devam eden «heyecan» başka bir keyfiyet, beş ve yahud iki gün devam eden «heyecan» büsbütün başka bir keyfiyettir. Vicdanî hâdiselerden birini, mürafıkları olan diğer vicdanî hâdiselerden ayırmak mümkün değildir. Bunlar sun'î olarak tefrik olununca maddileşirler. İçtimaî bir amil olan «lisan», ruhî hâdiseleri maddileştirir, tefriki kabil olmıyan vicdanî hâdiseleri «tecrid» vasıtasile tefrik eder, ve bunlara, cemadlara verdiği isim gibi birer «ad» koyar. Kelimeler, madde haline gelmiş «vicdanî hâdiseler» dir. Kelimelerle düşündüğümüz zaman «müddet» âleminden çıkarak «imtidad» âlemine intikal etmiş oluruz. «Hadsî müfekkire» zevebanî bir kesret olduğu halde, «lisan» ın neticesi olan «zihnî müfekkire», telâhukî kesretlere mümasildir. Vicdanın nesci «müddet» tir. Vicdanın «vasıtasız mûtaları: Données immediates» müddettir. Müddet, müessir ve yaratıcı bir keyfiyettir ki yalnız vicdan âleminde hissedilir. Haricî âlemde «zaman» ın tesirini hissetmeyiz. Müddet, ancak vicdanî hâdiselerin mecmuunda mevcuddur. Müddet, vicdanî hâdiselerin mecmuunda bir «tahavvül» dür. Müddet, vicdanî hâdiselerin mecmuunda bir «tekâmül» dür. Müddet, vicdanî hâdiselerin mecmuunda bir «hayat» tır. Müddet, vicdanî hâdiselerin mecmuunda bir «hürriyet» tir. Müddet, vicdanî hâdiselerin mecmuunda bir «ihtira» dır. Müddet, vicdanî hâdiselerin mecmuunda bir «yaratıcılık» tır. Müddet, vicdanî hâdiselerin mecmuunda bir «sympathie: Muhassise» yolile derunî bir ba'se mazhar edilerek onlardan istilham edilmek ve ruhî ve hayatî «intuitions: Hadsler» bir mümeyyize vasıtasile istiğnak olunmak suretile keşif ve istiknah olunur. Akıl, bu «zevk» ve «hâl» melekelerine ancak muavin olabilir. Yoksa müstakil bir mümeyyiz ve hâkim olamaz.»

Ziya, bundan sonra, sırasile saydığı felsefe sistem ve mesleklerinde yaptığı gibi sözü Rıza Tevfiğe intikal ettirerek şu alaylı satırları yazıyor:

«Rıza Tevfik, Bergson'a bir cihetten muhalif ,bir cihetten muvafıktır. Muhaliftir: Çünkü maddiyeti, hendesiyyeti, fezâiyyeti - kendi müstesna olmak şartile- bütün hayat ve ruh âlemine teşmil eder. Muvafıktır: Çünkü kendi hayat ve ruhunu bu fezâî mihanikiyetle bu hendesî mantıkiyyetten tenzih eyler. Kendisi hür, muhayyer ve mâveraldir. Fakat diğer insanlar umumiyetle münsâklardan, hayat ve ruh makinelerinden ibarettir. Hulâsa etmek lâzım gelirse: Yegâne filozofumuz, kendisinden maada bütün kâinat hakkında muayyeniyetçi, kendi hakkında muhayyeriyetçidir. Yani «teayyün âlemi» kâinat, «lâteayyün âlemi» nefsidir.»

***

Ziyanın bu ve bunu müteakıb yazıları memlekete Bergson'u tanıttı; fakat bu müstesna Fransız filozofunu en iyi anlayan ve anlatan gene Ziya idi. Çünkü Bergson'un «mystique» felsefesinin tâ içine nüfuz için Ziya pek mücehhezdi. Garb felsefesinden başka şark sofiyununun eserlerini ana kitablardan okumuştu. Muhyiddini Arabiyi -o genc yaşında» hayrete şayan bir nüfuz ve vukufla tanıyordu.

İstitrad olarak şunu da kaydedeyim. Ziya -sonradan da devam etmekle beraber- Bergsonla bir, bir buçuk sene kadar uğraştı, sonra birdenbire içtimaiyatçı Durkheim'e geçti, ve artık ölünciye kadar Durkheim'e sadık kaldı. Çünkü, ancak Durkheim'in mesleğidir ki onun millî gayretlerini izah için tam kudreti haizdi.

Son söz olarak şunu kaydedeyim ki Ziya Gökalp, hiçbir zaman hiçbir filozof için basit bir nâkil olmamıştır. O filozof ve âlimlerin sistem ve metodlarından istifade ederek kendi muayyen fikirlerini telkin etmiştir. Genc felsefe müntesiblerimiz bu ciheti bittabi takdir edeceklerdir.

Ali Canib YÖNTEM

Yeni bir proje ile...

Ankarada kanalizasyon inşaatına başlanacak

Ankara 22 (Telefonla) — Ankarada şehir kanalizasyonu inşaatı için Nafıa Vekâletince hazırlanan kanun projesi alâkalı vekâletlerin mütaleası alındıktan sonra Başvekâlete tevdi edilecektir.

Projeye göre Nafıa Vekâleti 6,500,000 liraya kadar, gelecek senelere geçici taahhüdlere girişmeğe mezun olacaktır. İnşaatı ikmal edilen ve işletmeye açılan mecraların güzergâhında bulunan çukurlar en çok 6 ay içinde kapatılarak mecraya bağlanacaktır.

Projede bu mecburiyete riayet etmiyen mülk sahiblerinden alınacak nakdi cezalar hakkında da hükümler vardır.

İZÜ – İSMAİL KARA TÜRKİYE'DE DİNİ HAYAT ARŞİVİ